

UDK 726.6 (Zmijavci)
Izvorni znanstveni članak

NOVI PRIJEDLOG ZA INTERPRETACIJU CRKVENE ARHITEKTURE U ZMIJAVCIMA

Stanko PIPLOVIĆ, Split

Autor raspravlja o izvornoj prostornoj koncepciji kasnoantičkoga sakralnog sklopa u selu Zmijavci kod Imotskog. Na osnovi novijih arheoloških istraživanja i komparativnom raščlambom sa sličnim zdanjima u širem okruženju iznosi prijedlog za njegovu funkcionalnu interpretaciju i vremenski slijed građenja.

Godine 1897. otkrio je fra Ivan Tonković temelje zidova starokršćanskog sklopa u selu Zmijavci kod Imotskog. Ostaci su iz V. – VI. stoljeća. Prema tom njegovu djelomičnom istraživanju na lokalitetu Dikovači, odnosno Crkvini, radilo se o longitudinalnoj jedno-brodnoj bazilici s dvije polukružne apside na istoku. Sa zapada je bio narteks po čitavoj širini, a s južne bočne strane uski prostor u kojem su bile četiri nadsvođene grobnice. Tlocrt nalaza nacrtao je općinski tehnik u Imotskome J. Mikulka.¹ O prvom istraživaču Tonkoviću zna se dosta. Bio je župnik u rodnom selu nedalekom Podbablju, a poslije profesor na Franjevačkoj klasičnoj gimnaziji u Sinju. Posebnu je ljubav iskazivao prema povijesti i arheologiji pa mu je povjereno uređenje školske zbirke i bio je njezin kustos. Istraživao je rimsko naselje Aequum kod Sinja. O Mikulki, njegovu suradniku prilikom istraživanja u Zmijavcima, uspjeli smo saznati samo da je prije bio vojni graditelj. Kad je umirovljen, došao je na službu u općinu Imotski. Kao stručnjak za tehnička pitanja pro-čuo se po tome što je poučio seljake da počnu graditi vodenice na rijeci Vrljici. Tako više nisu trebali nositi žito mljeti u udaljenija mjesta, te gubiti vrijeme i novac.²

Budući da je istraživanje izvela osoba koja nije stručna, a osim toga bilo je i nepotpuno, a tehnička dokumentacija oskudna, s vremenom su se u znanosti razvile rasprave o stvarnom obliku crkve. Sumnjalo se u točnost rezultata, a zbog neobičnog tlocrta pretpostavljalo se da je crkva možda bila na dva broda podijeljena uzduž nizom stupova.

¹ Ivan TONKOVIĆ: »Starokršćanska crkva pod gomilom 'Dikovača' u Zmijavcima župe Podbablja«, *Bullettino di archeologia e storia dalmata*, Split, XXII/1899.

² »Naši dopisi«, *Smotra Dalmatinska*, Zadar, 4. IV. 1900., 2. Nije poznato ni kako je Mikulki bilo ime. Dok ga Tonković u svom radu spominje samo inicijalom J. i prezimenom, u novinama se navodi kao Frane.

To su bili osnovni razlozi da su se u razdoblju od 1981. do 1992. godine u nekoliko navrata revidirala i proširivala iskapanja na veću površinu te konačno prišlo uređenju i predstavljanju nalaza. Na poslovima su bili uključeni Arheološki muzej u Splitu, Narodno sveučilište u Imotskome i Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture. Utvrđeno je da su od konca XIX. stoljeća, zbog stalne obrade zemljišta, neki dijelovi, koji su ranije bili sačuvani, uništeni. Tako se nije moglo kontrolirati točnost njihove interpretacije.

Ali došlo se i do novih važnih spoznaja. Uz ostalo, tom je prilikom otkrivena krstionica sa sjeverne strane. Riječ je o samostalnoj izduženoj građevini pregrađenoj u dva dijela s polukružnom apsidom na istočnoj strani. U njezinoj je istočnoj prostoriji bazen za krštenje u obliku križa. Važan je i nalaz još jednog malog krsnog zdenca u sjeverozapadnom dijelu naosa. Ima kružni oblik i dobro je očuvan.³ Inače su ostaci građevine vrlo skromni, tek u temeljnim zidovima, a na dosta mjesta nema ni njih. Sjeverni dio crkve nešto je bolje očuvan, dok u južnom postoji tek najniži sloj. Nađeni su po sredini i tragovi dvaju uzdužnih temelja, koji ukazuju da je prostor pretpostavljene crkve bio na neki način podijeljen. Stoga je osnovni zaključak posljednjih istraživača bio da je riječ o trobrodnoj bazilici s dvije apside, a ne jednobrodnoj, kako se u početku pretpostavljalo. Ali mora se odmah reći kako za takvu postavku nema ni jednog drugoga ozbiljnijeg argumenta, a sama ta činjenica nije dovoljna za čvršći zaključak. Da je glavni prostor bio na neki način podijeljen u tri dijela, upozoravaju tek neznatni tragovi podužnih temelja. Oni su nosili neki konstruktivni element. Stoga se na osnovi takve situacije tvrdi da su se nad njima nizali stupovi ili zidani piloni koji su prostor dijelili u tri lađe. Ali protiv takve mogućnosti govori i činjenica da u ruševini nije pronađen niti jedan ulomak stupova ili kapitela odgovarajućih većih dimenzija koji bi to potvrdio. To je pomanjkanje to neobičnije jer se još u početku pronašlo tridesetak različitih kamenih ulomaka. Poslije je iskopano još mnogo drugih i smješteno u Franjevački samostan u Imotskome, njih više od 60 komada. To su dijelovi natpisa, žrtvenika, urna, skulptura, stupića, pluteja i slično.

Na osnovi iznesenog treba utvrditi da se ne može s dovoljno sigurnosti prihvatiti postavka o trobrodnoj bazilici. S obzirom na ono što je pronađeno, prijedlog je takvog prostornog ustroja zanimljiv, ali nije jedini moguć. Nad sačuvanim ostacima temelja može se iskombinirati bitno drukčije rješenje.

Otkriveni ostaci bazilike na Dikovači omogućuju i jednu potpuno različitu, čak uvjerljiviju interpretaciju rasporeda sadržaja i organizacije prostora. Naime, ništa se ne protivi mogućnosti da su na mjestu pretpostavljenih stupova bili puni zidovi koji bi zamišljenu jedinstvenu unutrašnjost podijelili na tri odvojene izdužene prostorije. Tako bi se dobila sjeverna prostorija s polukružnom apsidom u kojoj je zdenac pa je mogla biti zasebna krstionica. Srednja je dvorana jednobrodna crkva. U skladu s tim ona je šira i ima veću apsidu. Južna prostorija služila je kao neka vrsta mauzoleja u kojem su vjerojatno sahranjeni neki crkveni uglednici. Odmah treba napomenuti da je takav dodatak duž cijeloga južnog broda imala i starokršćanska crkva u Ublima na zapadnom kraju otoka Lastova, samo su tamo u jednoj prostoriji umjesto podzemnih grobnica bili kameni sarkofazi. Ot-

³ N. CAMBI, A. GAMULIN, S. TONKOVIĆ, *Starokršćanska bazilika u Zmijavcima*, Split, 1999.

pala bi tako i nelogična situacija u kojoj trobrodni prostor ima samo dvije apside, a navodni južni brod završava se na čelu ravnim zidom.

Tako predloženi tlocrtni raspored ima gotovo istovjetnu analogiju u kasnoantičkim bazilikama u Dabrovinama i Mokrom, a približavaju mu se one u Klobuku, Nerezima i Docima u susjednoj Bosni i Hercegovini. U Dabrovinama je također trodijelni narteks pred ulazom, apsida u naosu i dvije izdužene bočne prostorije, od kojih je sjeverna krstionica. Ima još jedna dodirna točka. To je apsida koja je izvana utopljena u četvrtastu zidnu masu. U Dabrovinama je to sigurno utvrđeno, a u Runovićima ima nekih naznaka koje dopuštaju takvu mogućnost.⁴

Ni u novijim istraživanjima u Zmijavcima nije se vodilo dovoljno računa o mogućoj faznosti izgradnje. To bi, uostalom, bilo vrlo teško uočiti s obzirom na slabu očuvanost građevinskog sklopa. Ipak i u tom pogledu može se predložiti zanimljiva pretpostavka. Naime, postojanje dviju krstionica na jednome mjestu vrlo je rijetka pojava. Spominju se neki slučajevi u Italiji. Nije mi poznat niti jedan primjer u Dalmaciji.⁵ Stoga zaslužuje posebnu pozornost. Istraživači su uočili tu neobičnost i pokušali je objasniti krštenjem djece u manjem, a odraslih u većem zdencu. Očigledno je to dosta nategnuto i ničim argumentirano. Logičnije bi bilo zamisliti da je u početku vjerska zajednica bila manja pa je i građevina bila skromnija. Služila se krstionicom koja je bila prigradena uz sjeverni bočni zid crkve. Poslije, kada se broj vjernika povećao, nastala je potreba za proširenjem pa je izgrađena nova izdvojena. Pri takvim prosudbama treba imati u vidu da su samo iznimno dvije krstionice bile istodobno u jednom naselju čak i u odvojenim crkvama. Takav slučaj na bližim prostorima bio je u Saloni. Ali tu se radilo o različitim kršćanskim sektama, nikejskoj i arijevske, koje su svaka imale svoj biskupski centar.⁶

Isto bi tako južni aneks, s grobnom namjenom mogao biti naknadno pridodan. Na to upućuju tri pravilno raspoređene istake iz zida crkvenog broda u obliku lezena. To znači da je taj zid ranije možda bio vanjski i imao ojačanja ili bio dekorativno raščlanjen.

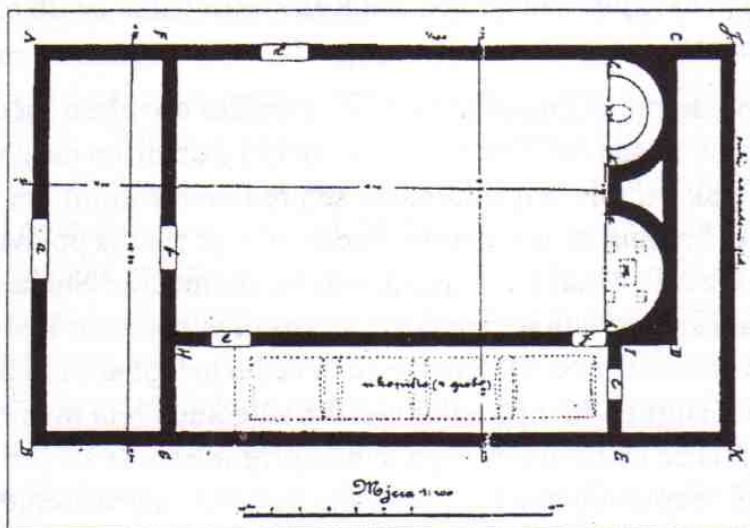
Iznesena promišljanja pokazuju složenost objašnjenja ostataka crkve u Zmijavcima. To posebno navodi da izričitu tvrdnju o trobrodnoj bazilici treba uzimati s velikom suzdržanošću. I samo uređenje te način predstavljanja ostataka građevine izvedeni su tako da sugeriraju umjesto trobrodne crkve, kako je zamišljaju arheolozi, postojanje triju zasebnih prostorija. Ako se zaista radilo o prvom rješenju, tada su temelji po sredini trebali ostati niži, da bi bila uočljiva razlika između zidova koji su se nekada dizali u punoj visini i podloge koja je, navodno, nosila stupove. Treba imati u vidu da je svaka građevina, nakon što se istraži i konzervira, dalje nekorisna za znanost, jer je tim zahvatom poremećeno izvorno stanje ostataka. Njezino predstavljanje ima isključivo edukativni karakter pa je u tom smislu napravljena metodološka pogreška.

⁴ Đuro BASLER, *Kršćanska arheologija*, Mostar, 1990., 88.; Dimitrije SERGEJEVSKI, »Bazilika u Mokrom«, *Glasnik Zemaljskog muzeja B i H*, Sarajevo, 1961., sv XV–XVI.

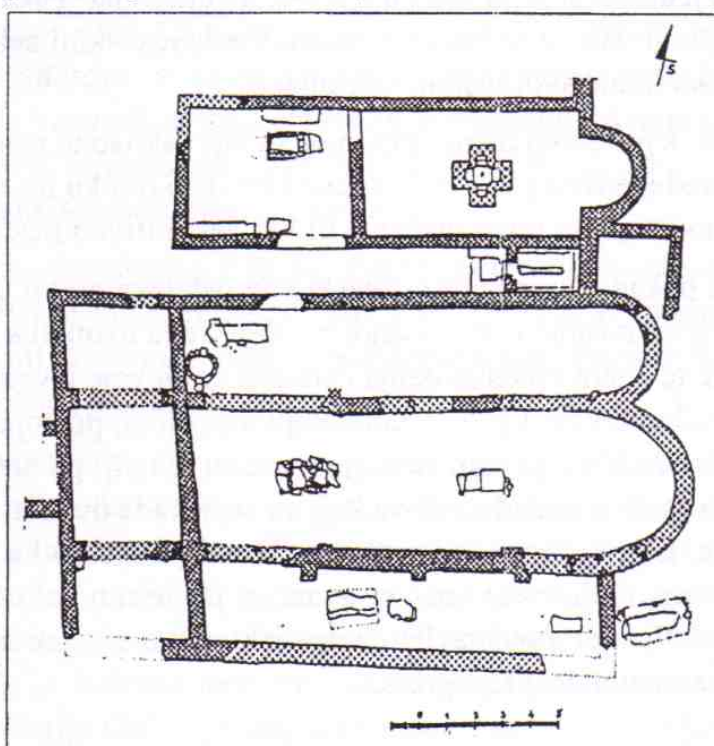
⁵ Pascal CHEVALIER, *Les baptisteres paleochretiens de la province romaine de Dalmatie*, Diadora, Zadar, 1988., sv. 10.

⁶ Ejnar DYGGVE, *Druga bazilika s baptisterijem u Saloni*, Zbornik Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, Beograd, 1948.

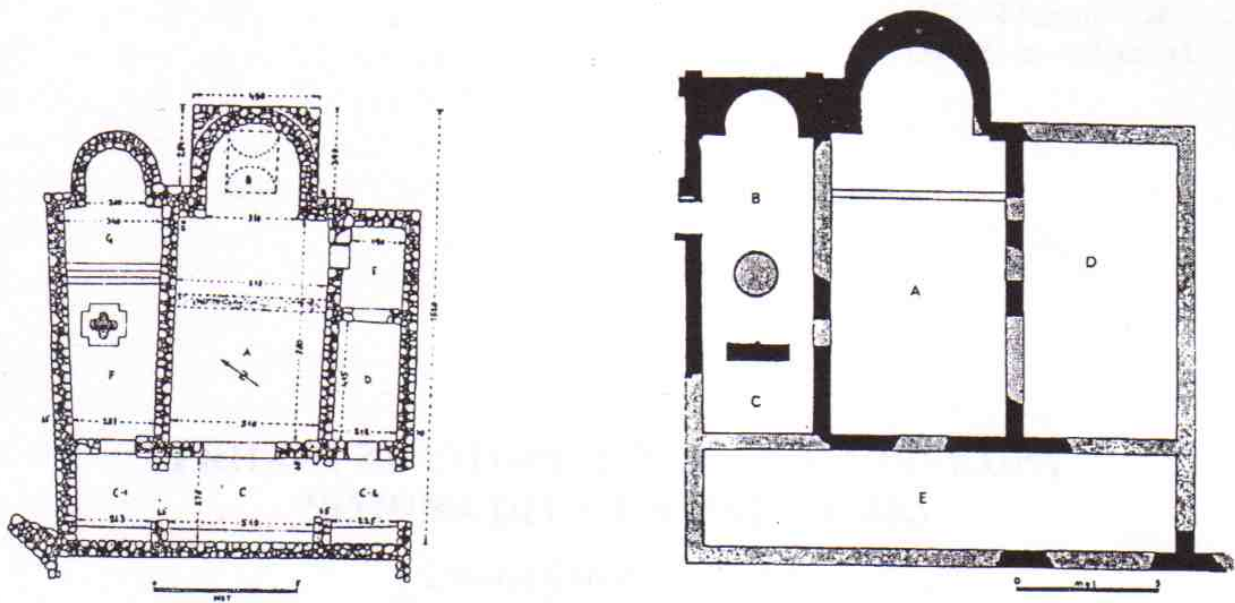
Zmijavci su pripadali rimskom municipiju Novae, čije se središte nalazilo na području današnjega sela Runovići. Tuda je vodila cesta koja je spajala dva važna urbana centra rimske provincije Dalmacije, Salonu i Naronu, gradove odakle se kršćanstvo u kasnoj antici snažno širilo u unutrašnjost Balkana. Stoga je bazilika na Dikovači zasigurno imala veliku važnost u učvršćenju Kristova učenja u tom kraju. Ali kako je čitavo područje slabo istraženo, zasad se ništa konkretnije ne može utvrditi.

Bazilika u Zmijavcima prema istraživanjima I. Tonkovića i J. Mikulke 1897. godine.

Tlocrt bazilike u Zmijavcima preme revizijskim iskapanjima N. Cambija, A. Gamulin i S. Tonković 1981.–1992. godine.

Starokršćanske crkve u Dabrovinama u Bosni i Mokrom u Hercegovini. Njihova tlocrtna podudarnost s bazilikom u Zmijavcima je očita.

Summary

A NEW PROPOSITION FOR THE INTERPRETATION OF THE SACRAL ARCHITECTURE IN ZMIJAVCI (5TH-6TH CENTURY)

In the year 1897 fra I. Tonković revealed foundations of a early Christian complex dating from the fifth or sixth century in the village Zmijavci near Imotski. According to his partial excavations on the site Dikovača, it was one-vessel basilica with two half circled apses on the east and a narthex on the west side. Since the first excavations were not correctly administrated, some additional investigations were conducted between 1881 and 1892. The new excavations revealed that the basilica actually had three vessels but the researchers did not present any crucial argument for this new statement.

On the other hand, the archaeological situation on the site allows an additional and more reliable interpretation. Namely, the author of this article thinks that it was not a three-vessel basilica but that we should speak about three walls of a long room. According to his opinion, the middle area was one-vessel church that had a baptistery on the north side, and a kind of mausoleum on the south side. This author's opinion can be supported by the similar architecture of the basilicas in Dabrovine and Mokro that date from the same period.

The existence of two baptisteries is especially interesting. It is extremely rare case that a small settlement has two baptisteries at the same time in the same church. Therefore one should suppose that the Christian community grew during the time and that gradually they built additional baptistery since the first one did not cover their needs any more.